

La guerra i els elements essencials del combat a la Catalunya medieval*

Discurs llegit el 1954
en la XXIV Festa Anual de l'Institut

LLUÍS FARAUDO I DE SAINT-GERMAIN
Membre de la Secció Filològica

Justament execrada per les mares i per un bon nombre de moralistes, la guerra és, això no obstant, considerada de dret natural i, més encara, estimada com un signe de progrés per la majoria de pensadors de tots els temps i de totes les races, que convenen que la tradició militar és el ressort que manté en tensió les energies vitals d'una nació i que aquesta mor quan, distès aquell, la tradició cau en l'oblit i no li fa batre més el cor. És llavors, diuen, que, degenerant el seny nacional en un pacifisme egoista i casolà, corre el risc de l'enviliment, fatal estigma dels pobles mansuets i resignats a llur obscura inferioritat que els torna presa preferent de les grans potències que es disputen la possessió de l'univers.

La protohistòria, d'altra banda, ens descobreix pel testimoni llunyanísim dels seus materials i de les escenes vivament figurades en les pintures rupestres com la guerra fou la primera de totes les activitats col·lectives a què es lliurà la societat humana, i així és absolutament lògic que sigui l'art

* Inèdit.

de la guerra la primera de les arts ideades per l'home, trista realitat que hem de lamentar amb Hippolyte de Guibert, el brillant oficial i tractadista militar francès, un dels anomenats tàctics filòsofs que, a les darreries del segle XVIII, es condolia de la remota aparició en la història del sagnant flagell que, amb terrible empremta, ha segellat cada un dels successius períodes transformadors de civilitzacions i de pobles.

I si algun d'aquests s'ha singularitzat al món fins al punt d'haver arribat a ésser considerat com un dels pobles clàssics de les guerres i de les revolucions armades de gran envergadura, aquest és, certament, el nostre, que pot resumir la seva història dins el marc de les lluites sostingudes sense interrupció per la seva llibertat ja des d'abans de la formació de la nacionalitat independent.

Aquesta perennal i extraordinària pugnacitat dels catalans que es revela en la Història com a esdeveniment meravellós, és, això no obstant, explicable per ella mateixa com a natural i obligada si tenim en consideració que els tres elements essencials del combat —l'home, el terreny i les armes— sobreabunden tots tres en excel·lència d'aptitud bèl·lica a Catalunya.

L'home

L'home, primer element, és al nostre país descendent legítim de l'etnos ibèrica, situada territorialment al bell mig de la cruïlla dels camins de pas de les primitives masses invasores de ligurs, de gaèlics i de libiotartessians, influïda per elles i també per les activitats colonitzadores de fenicis i de grecs, seguides de les dominadores de cartaginesos i de romans. Hereu de races i de civilitzacions de tan diverses procedències antropogèniques, lluny d'haver resultat un tipus humà bastardejat i, per tant, híbrid i descaracteritzat, el nostre home constitueix, per contra, un producte ètnic pur i fortament delineat, inconfusible amb els altres tipus nacionals d'Europa, on, segons observa Renan, els més nobles països són també aquells en els quals la sang és més barrejada; la qual cosa demostraria que la teoria de les races pures té sovint les seves falles i que, en tot cas, no ha d'ésser portada massa lluny en les seves conclusions sobre la decadència de les famílies dinàstiques atribuïda a la permanent consanguinitat dels matrimonis.

Tots els historiadors, geògrafs i antropòlegs coneixedors de les coses de Catalunya convenen a afirmar l'originalitat i la força racial dels seus habitants, dotats de les primordials qualitats de l'etnos ibèrica i poblats avui encara dins els mateixos confins lingüístics i geogràfics marcats per Estrabó. Aquelles fortes qualitats sobrevivents expliquen la propietat característica del sentiment d'exclusivitat aspra i plena d'orgull, culminant en la desmesurada voluntat d'independència, si no política, sempre almenys individual, sentiment exacerbat pel contagi teutònic els visigots i que, juntament amb l'energia intel·ligent i la comprensió ràpida dels llatins, han fet el català apte per a les més grans empreses, en especial

per a les de la guerra, la seva passió favorita, a causa, potser, d'ésser el seu geni modelat a imatge de les ingents i esquerpes muntanyes que cobreixen la més gran part del territori nadiu.

Aquest element geològic, que estudiarem més endavant, com a segon factor essencial de la guerra que és el terreny, hem de considerar-lo ara sota l'aspecte d'efectiu determinant de les qualitats endògenes de l'element antròpic, tant, que hom pot afirmar una exacta correlació entre la natura ambiental de la terra i la fisonomia espiritual i material de la gent oriünda i habitant d'ella, marcada indeleblement del senyal peculiar del seu agre, fet ja de molt antic testificat en l'aforisme *la terra fa l'home*. La nostra terra imprimeix, doncs, amb vigoria singular aquest senyal als seus moradors dotats de tan varies qualitats com és vari l'espectacle dels paisatges de plana, de muntanya i de costa de les seves comarques. De les muntanyes acabem d'apuntar la influència que exerceixen en la bel·licositat dels fills de Catalunya, on no trobarem un sol racó des del qual, semblantment a Grècia i Itàlia, no puguem contemplar les muntanyes, adés alteroses i feréstegues, adés rients i verdejants. I si la capacitat mestrívola dels grecs i dels llatins —romans per antonomàsia—, aquests com a dominadors polítics universals i aquells com a conductors intel·lectuals dels pobles d'Europa, pot ésser atribuïda a l'esperit comunicat per la visió imposant de llurs muntanyes, caldrà respondre afirmativament l'interrogant sobre això, formulat per Ruskin en demanar-se si la història dels cims de la terra no va íntimament lligada a la història dels cims del pensament. No és aquesta relació connexa —enigmàtica per al pensador anglès— gens distinta de l'anteriorment exposada sobre l'assimilació del geni del català a l'orografia del seu país natal. Així podem contemplar-hi els suprems ideals de la pàtria i de la fe, plasmadors del pensament i de la raó d'ésser de la naixent monarquia comtal barcelonesa, simbolitzats en les summitats de les altes muntanyes, testimonis presencials de la seva història perennement memorada en el Canigó, emblema gloriós de l'epopeia, i en el Montserrat, miraculosa seu marial i arca santa de les nostres tradicions cristianes. Tal s'asseu damunt el turó daurat de l'Acropolis atenesa el símbol de la civilització hel·lènica, i, fundat sobre els roquissars, al peu del Parnàs, s'alça el temple apol·línic de Delfos, monuments ambdós exalçadors perpetus de la noble inspiració dels guiadors espirituals del món antic.

La fusió i la compenetració d'ambdós elements, home i terra, és el fet antropogeogràfic originari d'aquelles complexes condicions socials d'aspecte multiforme, ja polític, ja econòmic, determinants d'una nacionalitat, conjunt de qualitats que cada sector de la terra comunica a l'agrupació d'homes que hi neixen i l'habiten units per la voluntat i pel nexce de la comunitat d'idioma, de dret, de costums, d'interessos i de tradicions que constitueix el caràcter nacional conforme a la natura de la mateixa terra. La de Catalunya, a part tantes circumstàncies favorables a l'esperit de la guerra, gaudeix també, per la seva situació vora la mar llatina, del benefici de la via oberta a l'Orient prometedora de les seves cobejades riqueses, al·licient desvetllador de l'esperit d'aventura complementari del de la guerra i que fa

arriscar navegants i mercaders —tant com els soldats perseguïdors de l'alada Victòria— en llurs peculiars empreses audacioses vers les escales de Llevant, «undas maris trasvolant magno cum timore ubi res et corpora pedunt cum dolore» a la recerca dels fabulosos guanys que els invitava a tresorejar en augment de la riquesa pairal, garantida per la sensació de seguretat interior que els era infosa gràcies a les protectores barreres de muntanyes defensives de les fronteres de la terra.

Per altra part, aquesta inquieta tendència centrífuga que estimula la gent catalana i, a despit de la nostàlgica passió d'enyorança de la llar, l'empeny a saltar fora de les muntanyes i de les valls natives més enllà dels límits nacionals, vers altres serres i altres planes, a abandonar l'empori de les platges pròpies i, a impuls d'aquells sentiments de bel·licositat o d'esperit mercantívol, a anar peregrinant en èxode incessant a través del món conegut, és resultat de la misteriosa força comunicada per la natura mateixa de la terra pàtria. I aquesta activitat caminadora es tradueix en aptitud per a la guerra, que no és altra cosa sinó la capacitat de moviment, dinamisme, acció de què la guerra és la manifestació més grandiosa, conceptes englobats en l'*agere bellum* que deien els romans en llur llengua expressiva i concreta, en la qual la paraula adquireix el relleu de l'escultura, significat com en la mobilitat i en la maniobra s'enclou el secret del vigor i de la reeixida dels exèrcits.

Així s'engendra gairebé espontàniament a Catalunya l'home d'armes en les seves més variades especialitats practicades amb perfecció no abastada mai pels seus congèneres d'altres terres, amics o enemics, aquests sobretot, que experimentaren recelosos ja, ben aviat, la traça temible dels foners i dels arquers ibers, ja, més tard, la precisió mortífera del tret dels ballesters medievals, esforçats combatents i no menys hàbils constructors ambulants de llurs pròpies armes, i, més encara, la impetuositat irresistible dels aguerrits almogàvers, terror de la potent cavalleria bardada, llur objectiu preferent i víctima presumptiva en les batalles. L'escola de l'almogaveria, pròdiga d'imprevistos atacs i de sobtades retirades seguides de retorn ofensiu, de paranys i d'escaramusses, donarà un caràcter força original a la composició i a la tàctica dels futurs exèrcits catalans i serà la mentora de les tropes lleugeres i irregulars de miquelets i guerrillers de tota mena sorgits com per encantament a l'àmbit de la pàtria envaïda o simplement amenaçada.

El terreny

He insinuat abans la versemblança d'una relació entre l'aptitud bèl·lica de l'home a Catalunya i la disposició violentada d'aquesta en gairebé tota l'extensió del seu territori, el qual, considerat adés en el concepte lat i estratègic de teatre d'operacions, adés en el restringit i tàctic de camp de batalla, constitueix el segon factor essencial, el terreny, concurrent a l'acte de la guerra.

L'orografia de línies intricades i d'abruptes altituds fa de Catalunya per ella mateixa una formidable fortalesa o plaça d'armes dins la qual havia d'engendrar-se fatalment, segons acabem de comprovar, la raça indomable de gent naturalment formada per a la guerra, en particular per a la guerra de muntanya que s'ha fet i es farà eternament a casa nostra. Així ho ha estat la dels suïssos en un país de constitució geològica anàloga consegüent a l'expansió septentrional dels Alps. Igualment a Portugal, penetrat pels contraforts descendents de l'extremitat galaica del Pirineu Oceànic i travessat més avall per les grans serralades hispàniques, observem un cas semblant quant al seu indòmit poble parió del de Catalunya, en el sòl de la qual, trasbalsat per l'expansió amplíssima del Pirineu oriental, més pròpiament Pirineu català o serra del Cadí, es destaca cap a migjorn la successió irregularment encadenada d'innombrables grops penyalosos plutònics o basàltics, entremesclats de planells i de moles encinglerades, dèdal informe més que no pas sistema orogràfic definit, romput únicament per l'Ebre corrent en demanda de la mar.

Aquestes terres excepcionals, diu Fervel, així fortificades per la natura contra les agressions estrangeres, són, en general, terres d'independència, segons ho testimonia la història particular de cadascun dels pobles damunt anomenats, i ofereixen, en conseqüència, el més gran interès des del punt de vista militar, aspecte sota el qual —afegeix— la terra de Catalunya no té res a envejar a les que a Europa figuren a primera fila. «En aquesta mena de països —escrivia el 1820 el savi general francès Rogniat—, les bandes irregulars, però coratjoses, valen tant com exèrcits. És així com els catalans han defensat moltes vegades llurs muntanyes amb èxit contra les millors tropes d'Europa.»

No obstant l'intricament caòtic de les nostres muntanyes, podem destriar-les en quatre grans contraforts que davallen de la serralada pirinenca catalana i que separen les conques dels cinc principals rius nats de fonts nostrades: la Muga, el Fluvià, el Ter, el Llobregat i el Segre, les carenes divisòries dels quals són, més que no pas els rius mateixos, les veritables línies defensives del territori català parangonat a la fortalesa més enrere imaginada, de la qual diríem que, dotada d'un quíntuple cinyell de muralles, cadascun d'aquells rius és el fossat respectiu i que els vessants de les cintures d'altures contínues que els encaixen fan, a banda i banda, l'ofici de l'escarpa i de la contraescarpa descendents de l'apitrador o parapet de la cresta, des d'on el defensor es troba en les més favorables condicions o de replegar-se a la línia de rereguarda immediata, o, convertit en ofensor, de precipitar-se contra l'enemic vacil·lant en l'intent d'escomesa ascendent d'escalada.

La disposició d'aquestes línies fluvials cara al nord, relligades l'una després de l'altra al Pirineu i corrent en direcció esbiaixada envolupant-se mútuament fins a desembocar a la mar, o a confluïr amb l'Ebre la darrera d'elles, explica per ella sola, millor que no farien les teoritzacions d'una tesi especulativa sobre les subtils relacions entre la geografia i la història, la raó dels moviments d'exèrcits en les vicissituds de les nostres guerres pretèrites. Llur examen ens assabenta com la línia del Segre, prolongada per l'Ebre, la més excèntrica del siste-

ma defensiu, envolupant el conjunt de totes les altres, reuneix la doble condició de ruta d'invasió vers el centre de la Península i de mur fronterer oposat a una agressió provinent d'aquell indret. Aquesta línia gaudí molt d'hora d'una justificada celebrat per la presència de Cèsar durant la seva bella campanya contra Afrani, Petreu i Varró, lloctinents del seu rival Pompeu. El Fluvià, que envolupa el curs de la Muga, és la millor defensa contra un invasor venint del nord, sempre, però, que el Ter resti ben guardat per la seva capital Girona, baluard tradicional enfrontat als enemics d'allèn el Pirineu i que, ja, des dels dies de les expedicions carolíngies, inicia la seva dolorosa història de ciutat màrtir en les nombroses guerres d'invasió escaigudes per aquella part. I considerant, finalment, del Llobregat, línia diagonal del territori, la situació interferida i d'aproximada equidistància de les més externes del Segre i del Pirineu, es comprèn la raó del seu paper estratègic de posició de replegament i d'empara o d'apuntament i de posterior contraatac, segons els casos. El riu, de més a més, amb la ramificació dels seus afluents, és la via natural de comunicació de Barcelona amb la més gran part del país.

La marxa vencedora de les armes cristianes en expulsar els sarraïns de la nostra terra hi anà creant successivament les circumscripcions jurisdiccionals, a les quals he al·ludit més amunt, governades per un comte. Si la situació escalonada d'aquests comtats, formats a partir del Pirineu, ens dóna una idea de la manera progressiva com s'anaren constituint, la falta de documentació contemporània, denunciada per Balari, ens impedeix de precisar-ne els orígens i de conèixer amb detall les raons que presidiren llurs respectives demarcacions possessionals. Però, a falta d'explicacions històriques, caldrà demanar-les a la geografia humana i aplicar als nostres comtats l'explicació racional i científica donada per Gaudry respecte a l'existència a l'antiga Grècia dels múltiples petits estats independents que dividien un territori tan reduït. L'eminent geòleg francès observa com en la disposició reticulada de les muntanyes gregues, resultant de l'entrecruament de les serres, resten aïllades diverses planes, constitutiva cadascuna d'elles del nucli d'un poble amb vida pròpia, sota la protecció de les barreres formades per les muntanyes circumdants gairebé inaccessibles als exèrcits, i per a la defensa de les quals un sol grapat d'homes és suficient. Les muntanyes, generalment estèrils, no eren cobejables per a l'agricultura, i establien, entre les terres cultivables de les planes, intervals de prou extensió per a esquivar baralles sobre delimitacions dels territoris. La comprovada similitud orogràfica, abans exposada, de Grècia i de Catalunya, no és estrany, salvades naturalment les distàncies de cronologia i de diferent circumstància ocasional, que hagi donat lloc a casa nostra a la producció del fet geopolític idèntic al grec que representa la multiplicitat dels comtats catalans, els confins dels quals perduren acostats encara als mateixos que segles després demarcaran les vegueries i les comarques naturals del nostre territori i gairebé coincidents també, en algunes ocasions, amb els que de primer havia assignat Estrabó a les tribus dels primitius pobladors ibers. El geògraf grec atribueix la fragmentació estatal de la seva pàtria a l'orgull que impedí als pobles hel·lènics de reconèixer l'auto-

ritat única d'un cap comú, i afegeix que d'aquest mateix vici, elevat al màxim grau, patien els ibers, que, pel fet de no haver-se sabut unir en una potent confederació, es veieren successivament envaïts pels celtas, els cartaginesos i els romans. Els justament bescantats defectes d'individualisme i la consegüent insociabilitat dels catalans, descendents dels ibers, seria així obra fatal del geni malèfic de la desunió, afavorit pel doble conjunt d'insuperables causes d'hereditat humana i de configuració topogràfica del país que faran encara els uns i els altres objecte de noves invasions i dominacions amb posterioritat a les damunt esmentades. És oportú de recordar ací com, a causa de l'esperit de discòrdia atiat per la criminal insubordinació de Rocafort, sobrevingueren les desavinences que, trencant la solidaritat militar, portaren a punt d'imminent fracàs l'heroica empresa expedicionària dels catalans a Orient.

El conjunt defensiu natural descrit ha estat en el decurs dels temps històrics, objecte de successives millores per l'obra de l'home, que ha augmentat progressivament la potència fortalesc de la terra, responent en sentit militar al principi que *l'home fa la terra*, tan cert com l'aforisme invers. La geografia humana ens mostra, en efecte, la modificació que en profit de l'home ha experimentat la terra pel treball de les generacions en convertir-la en arable, en desboscar-la, en obrir camins, canalitzar les aigües, dessecar i sanear maresmes i aiguamolls, etc. Una influència anàloga exerceixen en el terreny militar la fortificació permanent i el traçat de les vies de comunicació, que sembren el nostre sòl de castells i el solquen de sendes, de camins i de calçades, línies de marxa damunt les quals transitaren a través dels segles de la història, estols de gents de guerra de tota casta, i emparees protectives aquelles, a l'abric dels quals s'encastellaven, quan al contrari, molt sovint no eren formidables construccions ofensives, malgrat llur immobilitat, amenaçadorament dreçades sobre altures que senyorejaven bé una frontera, bé una contrada, bé una cruïlla de camins, i en barraven a l'enemic les vies d'accés i influïen així resoludament en el curs de les operacions d'una guerra.

La geografia militar de Catalunya, l'estudi històric de la qual il·lustra en gran manera la nostra Arqueologia, reflecteix en la toponímia actual de les seves localitats i dels accidents del terreny l'antiga existència d'innombrables obres de fortificació, singularment castells, torres i talaies, que ens denuncia l'abundància dels apel·latius *Castell*, *Castella*, *Castells*, *Castellar*; i de llurs diminutius *Castellet*, *Castelló*, sols o seguits d'adjectius o substantius de significació vària, i, semblantment la còpia més gran encara dels noms *Torre*, *Torres*, *Torrell*, *Torrella*, *Torrelles*, *Torreta*, *Torroella*, etc. amb múltiple sotsdenominació. Així mateix, la confusió en el substantiu llatí popular *spilio* de les etimologies llatines *specula* 'talaia' i *speculum* 'espill', origina els noms de la serra d'*Espill*, del Puig *Espill*, dels poblats d'*Espills* i d'*Espiells*, denominacions evocatives de l'espill, el sinònim *mirall* del qual engendra les de *Miralles* (de Copons i de Carme, Coll de *Miralles*, Pont de *Miralles*, Serra de *Miralles*, Torrent de *Miralles*), i cal recordar, a més a més, com de la versió *specula* per la veu germànica *warta* 'guarda' o 'guàrdia', adoptada pels francs, es deriven els noms de la *Guàrdia*, *Guàrdia*, *Guàrdia Pilosa*, *Guàrdia* del Prat, *Guardasivenes*, Sant Pau de la *Guàrdia*, amb llurs formes dimi-

nutives *Guardiola*, *Guardiola* de Berga i de Bagà, Sant Salvador de *Guardiola* i *Guardiolada* (primitivament *Guàrdia Alada*), *Guardiolans*, llocs els quals conserven en llur terme records o ruïnes de talaies, vulgarment dites *terres de moros*, un temps erigides quan aquells foren accidentalment posicions frontereres veïnes dels sarraïns en els avanços graduals de la reconquesta cristiana. Més nombrosos són encara els testimonis manuscrits de l'existència de talaies, que ens demostren documentadament l'abundància d'aquests elements de guaita que formen, sistemàticament escampats, la primera xarxa definitiva de la Marca Hispànica i creixen cada dia fins a arribar a fixar-ne els límits en el curs del Gaià, on afronten, a migjorn, amb la zona inhabitada entre el Penedès cristianitzat i el Camp de Tarragona ocupat pels alarbs. Contínues i recíproques cavalcades o algares tenen lloc sobre aquella zona de fricció que avui anomenaríem *terra de ningú*, traduint el *no man's land* anglès, denominació aplicada, a partir de la Gran Guerra de 1914-1918, a l'extensió de terra compresa entre ambdues línies bel·ligerants que, atesa aquella habitual reciprocitat d'incursions de tala i de rapinya, caldria potser anomenar més aviat *terra de tothom*.

Si a la civilització romana som deutors de la primera coneixença de l'art militar que transformà els nostres guerrers primitius en autèntics soldats parions de llurs mestres que, no solament pel patró modèlic de la legió, ans encara per les altres organitzacions de la milícia de Roma, imprimiren a les nostres aquelles característiques més o menys accentuades que han de perpetuar-se en les ulteriors institucions de guerra, li devem semblantment la subsistència perdurable de l'obra portada a terme sobre la terra colonitzada, fortificada amb construccions defensives (*arx*, *castrum*, *oppidum*) i coberta de vies de comunicació, damunt les quals han transitat les successives nissagues racials engendradores de la nacionalitat catalana que les ha conservades tot modificant-les a la seva faisó peculiar amb previsorosa cautela, garantia de seguretat i d'independència.

Les vies romanes no eren en realitat sinó carreteres militars, itineràries de les victòries que asseguraven el domini de l'Imperi, tant la metropolitana via Augusta que travessava de nord a migjorn tot el convent tarraconense, com les seves derivacions extensament ramificades per tot el territori en un filat de camins veïnals, la construcció dels quals no hem de creure pas que fos precisament ocupació dels ocis de les legions, car no és versemblant d'imaginar l'altiu legionari, estacionat al seu campament de repòs, lliurant-se a la dura feina de traginar, tallar i assentar pedres a les calçades, treball més propi d'esclaus, que pesà amb major probabilitat sobre els habitants sotmesos, i més, potser, com a mesura de represàlies, puix que la victòria no era sempre fàcil a les armes romanes.

D'entre altres vies traçades sobre les antigues romanes, reparades i pavimentades de nou en els períodes històrics posteriors, hem de recordar, per la seva important capacitat circulatòria, la *strata francisca*, construïda *ad hoc* pels francs, en ocasió de la gran expedició, amb proporcions de croada, de Lluís d'Aquitània, el qual l'any 801 portà a terme la presa de Barcelona. Aquella via que, seguint a trossos el traçat de la via Augusta i baixant de la

Cerdanya pel coll de la Perxa, anava cap a Barcelona i el Penedès, determinà la línia general de marxa i d'operacions del poderós exèrcit organitzat en els tres cossos destinats a operar conjuntament i successiva: el primer, el del comte de Girona, anava a establir el setge formal de la Ciutat, mentre Guillem, duc de Tolosa, conduïa el segon enllà del Llobregat a ensenyorir-se de Tarragona a fi d'impossibilitar tot intent de socors dels sarraïns, i el tercer travessava el Pirineu, sota el comandament personal del rei, apostat en reserva al Rosselló fins a l'hora d'ésser cridat a obrar decisivament.

Considerant ara el terreny sota l'aspecte purament tàctic, podem comparar-lo a una arma de dos talls, perquè si a vegades ofereix facilitat per al moviment de les tropes i presenta punts sòlids per a reforçar l'execució d'una maniobra o per a una resistència eficaç, d'altres vegades, per contra, oposa dificultats a la marxa i obstacles a la vista. Així, doncs, el terreny és part integrant del combat al mateix temps que l'armament i la capacitat manio-brera de la tropa.

Si l'objectiu natural de la guerra és la destrucció de l'adversari, cal combatre'l on se vulga que es pugui trobar, és a dir, en tota mena de terrenys, i, per això, el fet de saber treure'n el millor partit constitueix el gran problema a resoldre encara que sigui modificant-ne la disposició, preparant-los per fer-los més transitables o més resistents o més adaptables a les circumstàncies del moment mitjançant les obres passatgeres de l'art de la fortificació de campanya. Cal, però, un agut cop d'ull militar i un pregon coneixement dels elements d'acció disponibles en tot instant per a aprofitar-se avantatjosament d'aquella preparació.

Les més ressonants victòries obtingudes en els històrics camps de batalla pels grans jerarques de la guerra, són degudes a la possessió en grau eminent de l'esmentada perspicacitat visual unida a l'oportunitat a fer entrar en joc, a l'hora precisa, els elements armats, frustrant així d'un cop les presumibles intencions de l'enemic.

Un exemple sorprenent de la preparació tàctica del terreny per a una acció defensiva al mateix temps que ofensiva, fruit de la genial iniciativa i de la pràctica mestrívola dels capítostos catalans, el trobem en la postrem campanya dels expedicionaris a Orient enfrontats contra el comte Gualter de Brienne, el duc (*megaskir*) franc d'Atenes, a conseqüència del seu rompiment amb la Companyia, conflicte que es resolgué en una sola batalla seguida de la fulminant derrota del bell exèrcit de Gualter, que morí en l'acció i perdé el seu ducat, del qual s'ensenyoriren els victoriosos catalans, que amb aquesta feta definitiva posaren un triomfal aturador a l'èpica carrera de les glorioses gestes a Grècia.

La topada d'ambdós exèrcits, succintament relatada per Muntaner (cap. CCXLI), i més explícitament, pel grec Nicèfor Grègoras, tingué lloc el 13 de març de 1311 a l'entrada de la plana de Tebes («en el bell pla, prop Estives»). «E en aquell lloch havia un pantan»: el llac Copais que, sense desguàs visible i alimentat pel riu Cefís (Képhisos), aleshores era una capa pantanosa, d'extensió variable, que l'eixut de l'estiu dessecava a vegades gairebé del tot i de la qual els catalans, en proporció numèrica d'un contra dos, van fer llur broquer defensiu:

«d'aquell pantan la companyia se féu escut». I, per la seva part, Grègoras afegeix que, no bé els catalans tingueren notícia de la proximitat de l'enemic, llauraren el terreny de la plana i, desviant vers ella, mitjançant regueres, les aigües del riu, inundaren el camp de batalla per ells elegit i prest convertit en un vast fangar llacós, hàbilment dissimulat per l'herbei, on rellisquessin i s'encastessin els cavalls guarnits de bardes i del qual no poguessin sense gran treball deseixir-se. Així s'esdevingué, en efecte, «que els cavalls del comte, al brugit que els almogàvers faeren, giraren envers lo pantan, e aquí lo comte caigué, e la senyera, e tots aquells qui a la davantera vengren». Els cavallers francs, feixugament armats i muntats *a la guisa* o *a la brida*, sucumbiren en massa agafats pel llot i passats per l'espasa dels àgils peons, «que de tots. DCC. Cavallers no s'escaparen mas solament dos, que tots moriren, e lo comte e tots los altres barons del principat de la Morea, que tots eren venguts per destruir la companya».

Tant com fou d'aferissada i cruenta la batalla, ho fou de rotunda i decisiva la victòria, obtinguda, a major honor dels vencedors, en aquelles mateixes planes de Tebes sembrades dels trofeus militars més cèlebres de la Grècia clàssica: Platea, Cheronea, Leuctra, Coronea, immediats al terreny de combat del Cefís on va acabar tràgicament el poder franc de la Grècia continental, aterrada pels homes de peu catalans la flor de la seva cavalleria, així com vuit anys abans ho havia estat per les milícies burgeses dels flamencs a Courtrai, en una batalla lliurada en circumstàncies episòdiques singularment semblants, la cavalleria del comte Robert d'Artois, integrada pels barons portadors dels més rancis blasons de la noblesa de França. Ambdues paoroses derrotes foren preludi dels grans i definitius desastres que havia de sofrir més tard la cavalleria francesa, durant el període de la guerra dels Cent Anys, enfrontada amb els arquers anglesos a les funestes batalles de Crecy, de Poitiers i d'Azincourt. Aquelles jornades assenyalen l'inici de la supremacia, sempre més conservada, de la infanteria, que serà la reina de les batalles futures. L'aforisme del comte d'Artois, no desmentit fins aleshores —«Cent hommes d'armes valent mille fantassins»—, era irrevocablement abolit.

Les armes

El territori català, enclòs dins els límits del perímetre triangular traçat per l'alterós mur pirinenc, per la gran línia fluvial sicori-ibera i per la dilatada vora litoral mediterrània, accidents geogràfics conceptuats, segons hem vist, tan favorables al fet de la guerra, és encara afavorit a la mateixa fi per la Natura, que reserva, estotjats abundantament al subsòl de moltes comarques, els minerals ferruginosos, do preciós que l'industriós enginy popular transformà sàviament en el millor ferro conegut, per mitjà de la farga catalana —principi de la siderúrgia moderna—, clàssic procediment siderúrgic no superat en l'excel·lència de la seva producció

que havia de proporcionar amb prodigiositat als nostres combatents el tercer element essencial per a guerrear, que són les armes.

Dels temps dels grecs i dels romans ençà han estat considerats sinònims en totes les llengües els termes de ferro i d'arma blanca, l'espasa, per doble antonomàsia, l'arma noble sobre totes i emblema simbòlic universal de la milícia. L'armament fa el paper més preponderant en l'art militar que deu tots els seus progressos als invents i als perfeccionaments de les armes i els elements ofensius. Cada augment en poder i eficàcia de l'arma ha obligat a reforçar la resistència de les armadures i els altres elements defensius, sense exceptuar la fortificació, que regularà sistemàticament la seva potència d'oposició a la fúria percuient de la turmentària, en la mesura de l'amenaçador increment destructiu del maquinisme bèl·lic.

Així, són les armes les que subordinen a llur influència l'home i el terreny, els altres dos factors essencials en el combat. Fins i tot la tàctica, que és la base de la ciència militar i, millor encara, pot dir-se que compon tota aquesta ciència, ha d'ajustar les seves formacions i els seus moviments i evolucions a la natura, a la potència i a l'abast de les armes. Els catalans, avesats per temperament a l'ús d'aquestes, es distingeixen igualment en els oficis i en les manufactures de l'armeria.

La fabricació de les armes pels ferrers de tall, i, simultàniament, la de les armadures pels cotamallers, prestigjà davant el món medieval el nom de Catalunya i en particular el de la nostra Barcelona, constituïda llavors en el centre principal de confecció i de comerç d'aquelles. En el vell lèxic francès eren designats amb els noms respectius de *barcelonnois* i *barcelonnoises* els broquers i les piques que donaren gran fama als avantatjats gremis i confraries dels armers de la ciutat comtal, la memòria dels quals perdura encara avui en el nom dels carrers de l'Espaseria, de la Dagueria, de la Freneria, on es trobaven instal·lats llurs obradors. De no menor crèdit gaudien els ballesters barcelonins constructors d'aquesta arma, tan mal vista dels nobles com preferentment estimada per les classes populars, entre les quals es reclutaven en gran nombre els més destres tiradors. A l'inventari dels béns del rei Renat d'Angers es registren en sengles anotacions: «une herbaïste d'acier de Chateloigne» i «une autre petite herbaïste de Chateloigne garnie de petites tilloles». En un dels llibres de Tresoreria de la Casa Reial de Catalunya-Aragó, consta com Jaume II, un determinat dia de juny de 1303, en ocasió de les vistes concertades amb Ferran IV de Castella, ordenava que vingués d'allí dalt cap ací en Bernat Martí, de la cambra reial, «car lo trametia lo senyor Rey a Barchinona per aportar unes armes manades fer en Barchinona a obs del noble En Johan Manuel», i, semblantment, en el *Dietari* o *Manual de novells ardits* consta una adquisició de passadors de ballesta sol·licitada l'any 1381 per Joan I de Castella als consellers de Barcelona, fet sovint repetit, abans i després d'aquesta data, per part d'altres monarques i prínceps castellans, així com de Portugal i de Navarra.

En Muntaner, en el capítol XLIII de la seva *Crònica*, ens informa puntualment de l'extraordinària productivitat de les indústries de guerra de Catalunya, convertida per complet

en arsenal o immensa drassana aplicada als treballs preparatoris de la famosa expedició de Pere el Gran a Sicília, i ens fa una prolixa enumeració de les armes i dels enginys i pertrets de tota mena que amb febril activitat es construïen «en les ciutats qui són dintre terra (...) així que, tant eren los feyts grans, que per tot lo món anava la nomenada».

No cabria, per sumària que fos, dins l'espai de la present dissertació una notícia descriptiva de cada una de les armes que sabem usades a l'edat mitjana pels nostres homes de guerra. L'ur conjunt constitueix, tant n'és el detall nombrós i variat, un imposant museu d'armeria històrica, el simple catàleg explicatiu del qual formaria un gros volum de profitosa consulta per als historiadors i per als arqueòlegs. Per a donar-ne una idea estimo que serà suficient enumerar la sèrie dels termes més corrents del vocabulari medieval d'armeria extrets dels textos de cròniques i de documents, tant dels diplomàtics com dels literaris de l'època. Cal remarcar d'aquests darrers especialment la glossa d'armes i armadures que figura en els rims del poema *L'arnès del cavaller* de Pere March, les animades descripcions de batalles campals i de combats singulars del *Tirant lo Blanch* i del *Curial e Güelfa*, les erudites reflexions de fra Eiximenis en el *Regiment de prínceps*, etc.

Així, doncs, i començant entre les armes ofensives per l'*espasa*, esmentarem la dels ibers (*gladius hispanus*) de doble tall, lleugera i finament tallant com la *framea* germànica, a diferència de la curta i ampla dels romans, que no feria sinó d'estoc i a distància com a arma llancívola, imitada, però, dels sarrainis i creixent en pes i en llargària (*spata*) sota els francs. A partir del segle XII: el *manerès*, espasa de dues mans, el *bracamart* o *basalart* (baix llatí *badi-lardus*), la *bordonassa* o *espasa bordonenca*; i dels glavis curts: el *punyalet* (*pugio*), la *daga*, el *costaler* (*culter*), el *coltell* (*cultellus*), la *brotxa*.

De les armes securiclàries, recordarem la *destral*, l'*atxa*, la *destral de doble tall* (*bipennis*) a estil de la *francisca* dels carolingis, i, de les armes percucients, la *maça d'armes* i el *martell* (*amrab*, entre els àrabs).

De les armes d'ast: la *llança* llarga i pesada dels cristians, adoptada pels musulmans, que abandonen les més primes i lleugeres aportades per ells de l'Aràbia; la *guisarma* o *bisarma* (*hasta securiclata*) semblant a l'alabarda que fereix de tall i de punta; la *pica*, el *bordó*, la *róncola* o *roncó*, dall enastat, a manera del ferro de la artesana. De les armes llancívoles, hereves del *pilum* i de la *falarica* dels romans: la *caulina*, el *dard*, l'*ascona*, l'*espelt* (*spiculum*), l'*atzagaia*.

Tocant a les armes de git o de projecció (*missilia*), cal notar: en primer i més antic lloc, la primitiva *fona* (*funda*, *fundibalum*) o *mandró*, tostemps usada, gitant pedres, bales o pilotes d'aram o de plom; l'*arc*, engegant *fletxes* o *sagetes* (*sagittae*), *empennades* i *rotllons* (arc rotlloner); la *ballesta* (*ballista*), engegant així mateix *fletxes* i *sagetes*, *trètes* i *passadors*, *rotllons*, *vires* i *viratons*, *cairells* o *quadrells* (*missila telum quadrum*). La *ballesta d'estrep* o de dos peus, arma poderosa i de llarg abast, era encollada mitjançant l'*armatost*, la *gafa*, la *tallola*, el *cranequí*.

Dels ginys o enginys de guerra (*artelleries*), assenyalarem primerament els de projecció components de la multiforme maquinària catabalística (*tormentum*) de tradició romana, a la qual sempre fidels els catalans retornen al seu ús a partir del segle XII, aliats als pisans importadors i usuaris d'aquelles màquines durant la primera conquesta de Mallorca per Ramon Berenguer III. Cal recordar ara d'aquells enginys el nom del *fenèvol* (*fundibalum*, *fustibalum*); de la *ballesta de torn* (*balista*) o *catapulta*; del *pedrer* o *pedrera* (*petrabulum*); de l'*onagre* (*onagrum*); de la *brígola*, citada sovint a les cròniques de Jaume I i de Pere el Cerimoniós; del *manganell* o *almanganell*; de l'*almajanec* (àrab *al-manjanik*); de l'*algarra-da* (àrab *al-arradah*), peça favorita dels sarraïns, que se'n serveixen per a contrabatre els ginys de Jaume I, assetjador de Mallorca i de Borriana; del *trabuc* i del *trabuquet* (baix llatí *trabuchum*, *trabuchetum*); la *gossa* (baix llatí *gunna*), expressament prohibida a l'usatge *De magnatibus* i a la llei de Jaume I, de la *cabreta*, emprada al setge de Balaguer contra Jaume d'Urgell.

Quant als projectils (*missile*) que llançaven aquestes màquines, eren corrents, ultra els grans carreus de pedra, les grosses *boles de plom*, les *bales rases* i barres gruixudes de ferro roent; *calders* de metalls en fusió; *vaixells* fràgils de vidre i de terrissa carregats de calç viva en pols (*olles de calç*), d'oli bullent, de pega fosa; cadàvers humans o carronyes d'animals o altres matèries en putrefacció obrant a manera dels gasos de combat d'avui; artificis de foc grec com eren els de quitrà dels sarraïns (*al-katran*); dards incendiaris (*malleolus*), tals les sagetes fusiformes emborrades de combustible en la forma que Jaume I descriu a la seva crònica: «nós faem fer sagetes en semblança de filoses, e metia hom dins estopa ab foc encès, e tiraven-les los ballestes...»

Una altra agrupació d'artelleries és la constituïda pels enginys d'assalt i d'accés ofensiu al mur enemic sense batre'l prèviament. S'hi comprenen els *castells de fust* (*helepolis*), grans construccions locomòbils, algunes d'elles de proporcions extraordinàries, com eren aquells castells de Jaume I construïts pel seu enginyer (*mestre de les artelleries*) Nicoloso d'Albengena i el d'Alfons el Magnànim, que és descrit al Dietari del seu capellà; els *cadafals*, bastides fixes, de gran altura dominant la muralla atacada de dalt l'enginy estant pels ballesters i els foners: les *cledes* (*crates*), galeries de fusta cobertes de pells, de feixos de ramatge, etc., sobre la trinxera (*cava*) a manera de les *testudo* i de la *vinea* romanes; la *gata* (*cata*), enginy tectori cobridor de l'ariet; la *manta*, *mantell* o *mantellet*, abrics rodadissos protectors d'atacants i dels minadors: el *banc pinjat*.

Una tercera agrupació d'enginys bèl·lics és la dels arietaris demolidors per col·lisió i perforació de les muralles. Són màquines del tipus únic de l'ariet (*aries*), del qual deriven amb noms variats, no pas deguts certament a diversitat de llur senzilla estructura invariable, sinó a causa de la diferent disposició de llurs aparells cobridors i protectors de la gent destinada a la maniobra d'apropinquament per a batre el mur en brexa. Entre d'altres es comptaven el *cranc*, el *corb* (*corvus*, *corax*), la *carcamusa*, el *precipitari* i el *buçó* (germ. *bôzen*), les

característiques del qual, semblants a les dels altres enginys del grup, són adjectivament representades en el díptic de la cançó de la croada contra els albigesos per Guillem de Tudela:

A la santa Pasca es los bossos tendutz
Qu'es be loncz e ferratz e adreit e agutz.

Les armes i els enginys defensius eren en quantitat in comptable, i aquelles protegien tant com els guerrers mateixos, llurs corsers de batalla. Les armadures són compostes de múltiples peces de variades formes adaptables a les diverses parts del cos de l'home i del cavall.

A la defensa del tronc s'aplicaven durant els segles IX a XI les carregoses *brunies* i *certenies* (germ. *certa* 'camisa') confeccionades en forma de túniques de teixit espès cocerat i tot cobert d'anelles cosides, o imbricat d'escates d'acer; la cota d'armes de malla és usada més endavant fins als darrers segles medievals quan, al segle XV, s'imposa la modificació radical de l'armadura, d'aleshores més cuirassada, substituint les peces rígides articulades a les malles, insuficients ja a resistir el cop terrible de les tretes penetrants de les cada dia més poderoses ballestes de dos peus. Variants de la cota mallada eren la *lloriga* (*lorica*), el *camisol*, el *gonió*, el *gipó fort* de Jaume I, el *gesaran* o *jaseran* (d'*Al-Djazair* 'Alger') de lleugera i fortíssima malla, l'*ausberc* o *asberc* (germ. *halsberc*), el *gambaix*, amb afegiments de peces soltes de reforç, com el *guardacor*.

Les extremitats superiors anaven protegides per peces addicionals com eren: *braoneres*, *guardabraços*, *braçals*, *colzeres*, *avantbraços*, *manyoses*, *guantellets*, i les inferiors per *cuixeres*, *gamberes*, *grebes*, *sabatons* amb esperó, o amb acicat per a cavalcar a la geneta.

El cap es cobria amb la *cofa* o *escofa* (baix llatí *cuffia*), entretelada o acocerada, que duia al damunt el *capmall*, caputxa de malla, o bé el *batut* de cuir, sobrecoberts per l'*elm* (baix llatí *elmus*) cònic amb espiga o nasal guardant la cara; el casc (*galea*) esferoidal, o acampnat, o cilíndric d'imperial plana i davallant fins al coll per a reposar sobre els muscles; el *capell* de ferro, la *celada*, el *bacinet*, el *cabasset*. Eren peces addicionals dels elms: la *barbuda*, les *galteres*, la *visera*.

Armes d'activa defensa per a cobrir-se i parar els cops eren l'escut (*scutum*), el *pavès* (baix llatí *acutus grandius*), l'*escut de barrera* clavat de punta en terra, protecció del ballester, l'*adarga* (*targa*), el *broquer*, la *rodella*.

El corser entrava en combat ben encobertat de bardes protectores del cap i del pit, dels flancs i de les anques, de la gropa i de la cua. Peça principal de l'arnès del cavall era la *sella d'armes*: la pesada o a la guisa, la lleugera o a la geneta, la del corser, l'acarada.

I considerada, finalment, de les fortaleeses, les forces, els fortalícis, els castells, la doble funció defensiva i ofensiva, de què hem parlat abans, esmentarem del primer concepte les parts essencials de llur massissa construcció, que són les *muralles* i les *torrasses*, coronades ambdues de *murets* o *murons*, *merlets* o *dentells*, i circuïdes de profund *fossat*, ja sec, ja ple

d'aigua, amb afegiment de *barbacanes*, *torricons* i *torres albarranes*, *lliça*, *paliçada* o *palenc*, *pont llevadís*, *rastell*, *verdesca* (baix llatí *bestruchia*). Com a parts ofensives de la fortificació es poden considerar, suspesos sobre portes i portells, els *cans*, adequats per al tir subvertical de projectils i d'altres materials danyosos (plom en fusió, aigua, oli i pega bullents, etc.), que feien vulnerable l'agressor arribat a la base del mur en la defensa immediata, així com, en accions de la defensa a distància, facilitava la precisió del tir de trajectòria recta horitzontal de les màquines balístiques la favorable disposició de les *troneres* dels apitradors, al mateix temps que a través de les *arqueres*, *sageteres* i *ballesteres* foradades a la muralla, a les torres i a les garites (baix llatí *escaraguaita*) voladisses a les cantonades, s'engegaven certerament i a cobert de perill els trets d'arcs i de ballestes.

A l'edat mitjana feudal els castells tingueren la màxima importància militar, i es multiplicaren en tal forma que és rar a la nostra terra el poble que no posseeixi o no hagi posseït, immediat i en lloc elevat, un *castell*, un *castellet* o un *castelló*, fet copiosament testimoniat, segons hem vist, per la toponímia catalana.

El drama grandios de la guerra

Home, terra i armes, la tríade de factors essencials del combat, en trobar-se, com hem vist, florents d'eficàcia amb excepcional exuberància a Catalunya, no és gens de meravellar que hagin imposat a la seva població aquell ingènit esperit de combativitat que s'acusa per la participació constant que, en el drama apassionat de la guerra, tingueren com a protagonistes principals els seus homes armats sobre l'ensangonat escenari polèmic, tant en terra pròpia com en les estranyes més remotes. La Història, en cada una de les seves èpoques, que vénen a ésser altres tants actes del drama, els anà assenyalant en les seves escenes de guerres i campanyes, en les mutacions episòdiques de batalles i de setges, llurs heroics papers a representar en els sinistres teatres de la guerra, interpretant l'argument dictat en cada cas pels conflictes dimanants d'ambiciosos plans polítics de prínceps i dinasties bel·licosos.

Mers espectadors imaginaris d'aquest terrible joc escènic, haurem de recordar, bé que molt sumàriament, a fi de completar el símil, l'organització d'aquelles masses operants degudament instruïdes per a moure's —guerra és moviment—, observant les prescripcions de l'estratègia i de la tàctica, mudables també amb les èpoques històriques modificadores, segons hem vist, de l'armament que, obediènt al seu torn a les progressives perfeccions de les arts industrials, impera sobre els altres elements essencials de la guerra i, més encara, sobre la tàctica mateixa, summa i compendi de tot el saber militar.

La natural bel·licositat d'un poble, si és suficient a engendrar amb facilitat el guerrer coratjós i bataller, no ho és a formar el soldat, factura legítima de l'estat militar que, en acréixer el valor natural i les inclinacions agressives de l'home per mitjà de la inflexible discipli-

na que el moralitza i per l'eficàcia de la preparació tècnica que l'instrueix, l'eleva a la condició de combatent professional, membre conscient de l'organisme nacional que és un exèrcit, contràriament a les improvisades aglomeracions sovint demagògiques i gairebé bàrbares dels patriotes en armes. Hi ha, per tant, una diferència radical, malgrat que a vegades siguin confosos, entre l'esperit militar i l'esperit —o més aviat instint— guerrejador, els quals cal destriar bé. I cal fer notar de passada com el guerrer, fruit espontani de l'exaltat amor a la pàtria, amb freqüència estèril per la seva mateixa vehemència irreflexiva, pot i ha d'ésser convertit en el soldat, fruit conreat per l'art i la disciplina regnants en les fortes col·lectivitats orgàniques cent voltes més profitoses a les finalitats patriòtiques perseguides.

A manera de corol·lari de les reflexions precedents, serà oportú de fer remarcar ací un fet constant que ens ensenya l'espectacle de la Història i que pot enunciar-se com a llei invariable, això és, que les institucions militars d'un poble han seguit sempre en llurs progressos i en llurs decadències l'estat respectiu de prosperitat o de declinació política del cos social que les sustenta. Per obligada conseqüència s'estableix, doncs, entre la història militar i la civil o general una connexió de correlativitat o paral·lelisme palesa en tots els segles i, més especialment, en aquells de gran densitat en fets de guerra, com ho foren els succeïts durant la vida pretèrita de Catalunya confirmadora d'aquella llei de concordança entre els esdeveniments polítics i el desenrotllament de les institucions marcial, el renom de les quals va associat al record de les nostres velles efemèrides històriques més sonades. Així constatem com els dos grans segles de l'edat d'or catalana marquen la plenitud del poder militar de la nació, contràriament als següents segles d'adversitat, quan, eclipsada la personalitat política autòctona, s'apaga semblantment la viva brillantor de les seves armes.

Immortalitzen les jornades d'aquelles dues centúries els records perennes dels més cabdals fets d'armes i dels més preclars noms de capitosts conductors de guerres de la nostra història. Si al segle XIII culminen les figures preeminents de Dalmau de Creixell, el polemarca genial ordenador dels estats salvadors de la Cristiandat a les Navas de Tolosa; de Jaume, el rei conqueridor de les illes, de les terres del Llevant peninsular, i de Pere, fill seu, vencedor dels reis francesos a Girona, al Coll de Panissars i a Sicília, així mateix relluen del segle XIV les memòries de les prodigioses empreses transmarines d'Itàlia, de Grècia i de l'Àsia Menor per obra de grans capitans: els Roger de Flor, els Muntaner, els dos Berenguer, el d'Entença i el de Rocafort, i dins el quadre d'honor d'insignes almiralls, la fama perdurable dels Roger de Llúria i dels Conrat Llançà, dels Bernat de Vilamarí i dels Santa Pau, dels Mallol i dels Marquet, dominadors del pèlag grecollatí i de les costeres africanes. Les èpiques gestes d'ambdós segles, resum grandios de les glòries militars catalanes, es relliguen sense interrupció a la sèrie de les innumbrables accions dels temps precedents en contínua garlanda de llorers mai no marçits, honor de les armes guiades pels nostres estrenus guerrers, a partir de les èpoques més reculades, en lluita aferrissada contra invasors i enemics de tota llei.

Sota l'alt comandament d'aquells egregis barons, i seguint llurs victorioses ensenyes, les nostres braves mainades havien ostentat en tota ocasió pel món l'exemplaritat de les més excelses virtuts militars, signes germanes de les supremes qualitats cíviques del gran Poble d'on eren eixides.